

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

ЄГОРОВА Інга Вячеславівна

УДК 372.878 + 371.035.6:78

**ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ У ПІДЛІТКІВ НА УРОКАХ
МУЗИКИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ
(на матеріалі творчої спадщини західноукраїнських композиторів ХІХ – початку ХХ
століття)**

13.00.02 - теорія і методика навчання музики та музичного виховання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

КИЇВ - 2002

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України, м.Київ.

Науковий керівник :

кандидат педагогічних наук, професор
БОЛГАРСЬКИЙ Анатолій Георгійович,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
декан музично-педагогічного факультету

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
КУЧМЕНКО Елеонора Миколаївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
завідувач кафедри політології і соціології;

кандидат педагогічних наук, професор
КОМІСАРОВ Олег Вадимович,
Національна музична академія
імені П.І.Чайковського,
завідувач кафедри музичної педагогіки та
виховання.

Провідна установа

Рівненський державний гуманітарний університет,
кафедра історії, теорії музики та методики
музичного виховання, Міністерство освіти і науки
України, м.Рівне.

Захист відбудеться “10” грудня 2002 р.о 14.30 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.08 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “9” листопада 2002 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Т.М.Завадська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Державна культурна політика наголошує на пріоритетності відродження та розвитку національних традицій у культурі, мистецтві та освіті, закликає звернутись до свого коріння, віднайти не тільки невідоме в своєму минулому, але, спираючись на нього, побудувати стратегію оновлення духовного життя нації. Реформи нашого суспільства, економічна та екологічна нестабільність спричинили глибокі зміни в свідомості сучасного підлітка, однією з яких можна вважати згубну тенденцію американізації, потягу до всього “заокеанського”, часто всупереч своєму, національному. Тому основним напрямком сучасної системи національного виховання виступає сьогодні саме формування справжнього громадянина спроможного в недалекому майбутньому взяти участь у розбудові Української держави та зміцненні її незалежності, утвердженні рідної мови в усіх ділянках суспільного життя, відродженні, збереженні та примноженні національної культури. І вирішальним чинником в процесі формування такої особистості виступає власне національна самосвідомість, яка знаходить вияв у пам’яті про минуле, у відчутті власної пов’язаності з долею Батьківщини, в національній ідентифікації, тобто ментальній, духовно-культурній спорідненості зі своїм народом.

Проблема національної самосвідомості є складною та багатогранною. Її вирішення потребує глибокого розуміння самої природи цього феномену в філософському, соціологічному, психологічному та педагогічному аспектах.

У філософсько-історичному плані дане питання розглядається крізь призму відображення в свідомості людини власної приналежності до нації та усвідомлення цієї приналежності (В.Біблер, М.Грушевський, Д.Донцов, Ю.Руденко, А.Свідзинський).

Соціологічний аспект національної самосвідомості визначається як двосторонній зв’язок між суспільством та особистістю, де особистість виступає як носієм, так і творцем суспільних відносин (В.Андрущенко, Ю.Васильєва, О.Голяка, Н.Черниш, М.Шаповал).

Вагомий внесок у визначення феномену самосвідомості та психологічних механізмів її регуляції зробили такі вчені, як Б.Ананьєв, М.Боришевський, Л.Виготський, І.Кон, В.Крутецький, В.Москалець, К.Платонов, С.Рубінштейн, П.Чамата.

Одним із найпотужніших засобів національного виховання є мистецтво. Воно виступає не тільки однією з найдосконаліших форм опанування світу у всій повноті його творчої універсальності, але і найбільш тонким інструментом “гуманізуючої соціалізації”. Естетичні засоби впливу мистецтв, зокрема музики, на особистість є найбільш дієвими і творчо розвиваючими, оскільки формують найважливіші людські якості (А.Болгарський, Т.Завадська, Л.Коваль, О.Олексюк). На виховному потенціалі музичного мистецтва акцентували увагу у своїх роботах педагоги-композитори С.Воробкевич, А.Вахнянин, Д.Кабалевський, К.Стеценко. З’ясуванню

специфіки сприйняття музичного твору присвятили свої наукові дослідження Б.Асаф'єв, О.Апраксина, А.Лашенко, О.Костюк, О.Рудницька, О.Ростовський.

В педагогічній літературі естетичне ставлення дітей до музики розглядається як цілеспрямований процес пізнання цінностей мистецтва, усвідомлення значущості національної музичної культури і, звідси, формування громадянської гідності та гордості за досягнення національного мистецтва в цілому (Р.Берега, Ю.Бондаренко, С.Горбенко, В.Лозова, В.Чорнобай, Г.Шостак).

Із здобуттям Україною незалежності до нас починають повертатися імена незаслужено забутих, а то й заборонених у свій час діячів західноукраїнського музичного мистецтва (М.Вербицького, І.Лаврівського, С.Воробкевича, В.Матюка, А.Вахнянина, Д.Січинського, Л.Лепкого, М.Гайворонського). Сьогодні ставить перед нами завдання детального аналізу та вивчення музичних здобутків західноукраїнського регіону. Мистецтво, створене в період національного відродження, на якому виросло не одне покоління справжніх українців, володіє багатим духовним потенціалом. Музика західноукраїнських композиторів XIX – поч. XX століття істотно вплинула на рівень національної самосвідомості жителів західноукраїнського регіону і тому заслуговує на те, щоб використовуватись у навчально-виховному процесі сучасної національної школи. Особливий інтерес у контексті нашого дослідження становлять наукові пошуки істориків, мистецтвознавців, педагогів, присвячені історії Західної України (М.Грушевський, І.Крип'якевич, Е.Кучменко, О.Субтельний, Р.Шпорлюк, С.Рудницький); проблемам становлення та розвитку педагогічної думки на західноукраїнських землях (Д.Герцюк, М.Пантюк); розвитку західноукраїнської класичної музики (М.Білінська, Й.Волинський, М.Загайкевич, А.Лашенко, С.Павлишин). Важливим для нашого дослідження є теоретичний доробок західноукраїнських педагогів XIX – поч. XX століття: Г.Врецьони, О.Іванчука, В.Ільницького, В.Шухевича, І.Ющишина.

У творах західноукраїнських композиторів в своєрідній регіонально-етнічній та художньо-образній формі відтворюється національний характер, психологічний склад та трудова діяльність нашого народу, його ідеали, мрії та сподівання. Однак виникає основне протиріччя між необхідністю введення в педагогічний процес творчої спадщини західноукраїнських композиторів XIX – поч. XX століття, особливо в школах Західної України, і недосконалістю регіональних програм, їх невідповідністю вимогам сучасної школи, недостатньою кількістю навчальних посібників, методичних розробок, де б розглядався цей пласт національного мистецтва. Протиріччя підсилюється також невмінням учителів музики самим адекватно розібратися в маловідомих творах західноукраїнських композиторів та майже повною відсутністю професійних музикознавчих робіт, що містили б у собі аналіз творів цих авторів. Мало видано і самих творів згаданих композиторів, значна частина нотного матеріалу, як і дані про творчість їхніх авторів, знаходяться в державних та

особистих архівах, а багато шедеврів назавжди загублено. Проте відродження цього матеріалу як засобу формування національної самосвідомості учнів є нагальною практичною потребою сучасної педагогіки. Актуальність проблеми та недостатність її розробки зумовили вибір теми дослідження. “Формування національної самосвідомості у підлітків на уроках музики в загальноосвітній школі (на матеріалі творчої спадщини західноукраїнських композиторів XIX – початку XX століття)”.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження входить до плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, виконувалось в межах комплексної програми наукових досліджень кафедри методики музичного виховання співів та хорового диригування і становило частину проблеми “Музична освіта, виховання та творчий розвиток учнів загальноосвітніх навчальних закладів: історія, теорія, методика”.

Об’єкт дослідження: процес національного виховання учнів загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження: методичні засади формування національної самосвідомості підлітків на уроках музики.

Мета дослідження полягає у науковому обґрунтуванні й експериментальній апробації методики формування національної самосвідомості підлітків засобами західноукраїнського музичного мистецтва XIX – поч. XX століття.

Гіпотеза дослідження: ефективність формування національної самосвідомості підлітків на уроках музики можна підвищити шляхом створення атмосфери національної самоідентифікації через формування в учнів естетичного емоційно-оцінного ставлення до творчості маловідомих та раніше заборонених композиторів західноукраїнського регіону

Відповідно до мети і гіпотези було визначено такі **завдання:**

1. Розкрити сутність феномену національної самосвідомості та визначити його структурні компоненти і сфери прояву.
2. Проаналізувати матеріали, пов’язані із політичною думкою, педагогічними поглядами, музикою Західної України XIX – поч. XX століття в контексті їхнього впливу на формування національної самосвідомості.
3. Визначити критерії та рівні сформованості національної самосвідомості підлітків засобами національного музичного мистецтва.
4. Розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методику формування національної самосвідомості підлітків засобами західноукраїнської професійної музики заборонюваних та маловідомих авторів.

Методологічною основою дослідження є положення філософської, соціологічної думки про націю (С.Рудницький, А.Свідзинський, Д.Чижевський, К.Чехович, М.Шаповал); праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблеми етнопсихології, становлення та формування національної

самосвідомості, морального “Я” особистості (Дж.Ротшильд, В.Біблер, В.Козлов, В.Москалець, П.Штепа); концепція єдності свідомості та діяльності (О.Леонт'єв, С.Рубінштейн, О.Бочковський, В.Жмир); вчення про розвиваючу та виховну роль мистецтва, його вплив на внутрішній світ особистості, естетичне ставлення до навколишньої дійсності (Б.Асаф'єв, Д.Кабалевський, Г.Падалка, Л.Коваль, О.Рудницька); ключові методологічні положення з проблеми відродження української національної культури та створення нової системи освіти в країні (Ю.Бондаренко, В.Дряпіка, М.Стельмахович).

Для реалізації поставлених завдань використовувались такі **методи дослідження**:

- 1) теоретичні: аналіз філософської, народознавчої, етнопсихологічної, політологічної, соціологічної, психологічної, педагогічної, мистецтвознавчої та методичної літератури;
- 2) емпіричні: спостереження, анкетування, тестування, опитування, творчі завдання, аналіз навчальної документації, педагогічний експеримент (констатуючий, формуючий), метод математичної обробки експериментальних даних.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується теоретичною обґрунтованістю вихідних положень і висновків, реалізацією розробленої методики, яка відповідає завданням дисертації, кількісним і якісним аналізом показників сформованості національної самосвідомості та аналізом ефективності розробленої методики, її апробацією.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в уточненні поняття національна самосвідомість та розкритті змісту її структурних компонентів, сфер прояву, рівнів сформованості; у розробці нового підходу до формування національної самосвідомості підлітків, основу якого становить твердження про те, що національна самосвідомість тісно пов'язана з естетичною свідомістю та її складовими; висвітленні педагогічного потенціалу західноукраїнського музичного мистецтва XIX – поч.XX ст. та особливостей його реалізації в процесі національного виховання особистості (враховуючи регіональний підхід); в обґрунтуванні методичних засад формування національної самосвідомості підлітків на уроках музики засобами західноукраїнської професійної музики XIX – поч.XX ст., де основу педагогічного впливу складає цілеспрямований розвиток у підлітків емоційного сприймання, здатності до емпатії, національної ідентифікації та естетичного оцінювання у їх єдності та взаємодії. На базі авторської теоретичної концепції про виховний потенціал західноукраїнської музики досліджуваного періоду визначено показники та критерії діагностики рівнів сформованості національної самосвідомості підлітків та розроблено дві моделі її розвитку: структурно-динамічну та функціональну, які доповнюють одна одну та забезпечують цілісність процесу формування національної самосвідомості.

Практичне значення дослідження полягає у розробці педагогічних рекомендацій щодо пофазового формування національної самосвідомості підлітків за рахунок поєднання впливів на естетичну та національну свідомість етно-психологічним та емпатійним способами, визначенні

умов методичного забезпечення ефективності процесу формування національної самосвідомості підлітків на уроках музики в загальноосвітній школі; в обґрунтуванні засобів використання творчості західноукраїнських композиторів XIX – поч. XX ст. в програмі сучасного уроку музики (виходячи з принципу культуровідповідності та природовідповідності). Матеріали дослідження можуть використовуватися вчителями на уроках музики, методистами; можуть бути застосовані в середніх та вищих педагогічних навчальних закладах I-IV рівня акредитації як навчальний матеріал з курсу “Методика музичного виховання” та при написанні навчально-методичних посібників.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальною роботою було охоплено учнів 6-8 класів середніх загальноосвітніх шкіл I-III ступеня №3 міста Бережани Тернопільської області та №1, №2 міста Коломиї Івано-Франківської області – всього близько 490 учнів (констатуючий експеримент) та 110 учнів (формуючий експеримент).

Організація дослідження. Дослідження здійснювалось протягом 1995-2001 р.р. і включало чотири етапи.

На першому етапі (1995-1996 р.р.) було здійснено аналіз науково-методичної літератури з обраної проблеми, визначено методологічні та теоретичні основи дослідження, його предмет, об’єкт, мету, основні завдання; проаналізовано стан проблеми в практиці роботи загальноосвітніх шкіл.

Другий етап (1996-1998 р.р.) включав розробку плану констатуючого експерименту, підготовку матеріалів для діагностичних зрізів, які дозволили визначити реальний рівень сформованості основних показників національної самосвідомості в учнів старших класів, проведенні констатуючого експерименту, розробку методики формування національної самосвідомості підлітків засобами творчості західноукраїнських композиторів XIX – поч. XX ст.

На третьому етапі (1998-2000 р.р.) здійснювалася експериментальна перевірка розробленої методики, проводився формуючий експеримент, перевірялися його результати за допомогою допоміжних зрізів в контрольних та експериментальних групах.

На четвертому етапі (2000-2001 р.р.) проводився аналіз та узагальнення результатів роботи, підведення підсумків та оформлення висновків.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Положення і висновки дисертації доповідалися на Міжнародній науково-практичній конференції (м.Ніжин, 1998), Всеукраїнській науково-практичній конференції (м.Київ, 1998), науковій конференції (м.Київ, 1999); обговорювалися на засіданнях кафедри методики музичного виховання, співів та хорового диригування Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, опубліковані в збірниках наукових праць.

Результати дослідження впроваджувались в практику роботи загальноосвітніх шкіл м.Коломиї (довідка № 12 від 29 січня 2002 р., довідка № 32 від 30 січня 2002 р.), м.Бережани (довідка

№ 127 від 24 травня 2002 р.); використані в навчальному процесі при читанні курсу методики викладання музики в школі на музично-педагогічному факультеті Коломийського інституту Прикарпатського університету імені В.Стефаника (довідка № 06 від 28 лютого 2002 р.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 7 одноосібних публікаціях, з яких 4 статті у провідних наукових фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, однієї схеми на одній сторінці, списку використаних джерел (186 найменування, з них 5 іноземною мовою) та додатків. Загальний обсяг дисертації 197 сторінок, з них основного тексту 156 сторінок. У роботі подано 12 таблиць, 7 рисунків, 2 гістограми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання та гіпотезу дослідження, охарактеризовано методи та етапи дослідно-експериментальної роботи, визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення, розкрито вірогідність, подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі – “Формування національної самосвідомості як наукова проблема” – розкриваються зміст і структура національної самосвідомості як соціального та психолого-педагогічного явища, функції музично-естетичного виховання в процесі формування національної самосвідомості підлітків, на широкому історико-культурному тлі розглядається західноукраїнська музика XIX- поч. XX століття як фактор формування національної самосвідомості та можливості її впливу на формування зазначеної якості особистості, на основі праць вітчизняних та зарубіжних дослідників визначено структурні компоненти національної самосвідомості та сфери її прояву, розроблено її структурно-динамічну модель .

В умовах сучасного національного буття для України вирішального значення набуває проблема усвідомлення та прийняття особистістю своєї національної приналежності як детермінанти власного життя. Національна самосвідомість є одним із найважливіших виразників національної приналежності, оскільки являє собою синтез всіх визначальних показників, що об'єднують певну групу людей в націю з її прагненням до організації державності. Національна самосвідомість зароджується в період формування державності, на що вказують у своїх працях О.Бочковський, В.Жмир, С.Рудницький, Р.Берега, А.Свідзінський.

Вивчаючи національну самосвідомість, необхідно розрізняти поняття національної свідомості та національної самосвідомості. Свідомість - результат пізнання людиною навколишнього світу, а самосвідомість спрямована на себе, на внутрішній світ людини, на дослідження образу “Я”. Елемент “національного” дозволяє самосвідомості виробити певне ставлення образу “Я” до своєї нації. Виникнення та розвиток самосвідомості можливі лише при

наявності відповідного рівня свідомості – так як самосвідомість є похідною від свідомості, вторинною по відношенню до об'єктивних умов життя нації. Свідомість особистості, що формується в умовах національного буття, набуває національного забарвлення. Основою, на якій ґрунтується національна самосвідомість, є здатність особистості ідентифікувати себе із представниками своєї нації. Тому почуття національної ідентичності, усвідомлення членом нації власної приналежності до цієї спільноти, її цінності є одним з фундаментальних засобів скріплення певної національної спільноти.

Психологічний аспект самосвідомості являє собою процес усвідомлення індивідом себе як суб'єкта суспільної діяльності, в якій він прагне виразити себе, утвердитись. В такому тлумаченні самосвідомість виступає і метою діяльності особистості, і спонукальним механізмом зазначеної діяльності. В психологічних дослідженнях підкреслюється, що свідомість і самосвідомість знаходяться в нерозривному зв'язку (С.Рубінштейн, Л.Виготський, К.Платонов, Г.Костюк, В.Крутецький та ін.). Так само, як свідомість є результатом суспільної діяльності особистості, результатом пізнання нею навколишнього світу, самосвідомість виступає продуктом життєдіяльності реального суб'єкта, здатного пізнавати та самопізнавати. Сучасна психологія, розглядаючи дефініцію самосвідомості, робить акцент на тому, що, по-перше, самосвідомість є властивістю особистості як істоти суспільної; по-друге, що об'єктом самосвідомості виступає сам суб'єкт пізнання – людина, котра усвідомлює різноманітні сторони своєї психічної діяльності та прояви власної активності.

Педагогічна наука, розглядаючи процес формування самосвідомості, робить наголос, перш за все, на формуванні в особистості ідеалу для наслідування та розвитку навичок самовиховання і самооцінки. Тобто виховання має бути спрямоване у сферу внутрішньої активності особистості, на її образ “Я”.

Дослідження національної самосвідомості не можна вважати повним без розуміння власне структури самосвідомості. Як стверджують психологи М.Боришевський, М.Дригус, С.Хоружий, М.Козак, центральним структурним компонентом самосвідомості особистості є самооцінка – судження людини про ступінь наявності в неї певних якостей, властивостей у співвідношенні їх із певним еталоном. Це прояв оцінного ставлення до себе. На початкових стадіях формування самооцінки таким еталоном здатні виступати певні якості, що проявляються в інших людей, а також оцінні судження дорослих та норми і правила поведінки. “Внутрішні” еталони виникають у дитини значно пізніше – тоді, коли вже вона здатна судити про ступінь наявності в неї певної якості в кожний конкретний момент у порівнянні з тим, як ця якість проявлялася у неї раніше. В контексті нашого дослідження до змісту самооцінки доцільно ввести оцінювання особистістю власної національної приналежності та свого ставлення до неї.

Згідно наукових праць психологів Н.Коломінського, Л.Сапожникової, В.Бутовської, в структурі самосвідомості виділяється певний “рушійний механізм”, своєрідний ціннісний орієнтир, що формується в процесі спілкування під впливом оцінних суджень. З огляду на це наступним структурним компонентом самосвідомості варто вважати рівень домагань. Рівень домагань в структурі національної самосвідомості – це установка людини на вибір особисто значущих цілей, котрі можуть бути спрямовані на утвердження національної ідеї та досягнення яких сприяє реалізації бажання особистості знайти й обґрунтувати адекватне для них місце в системі загальнолюдських цінностей.

З самооцінкою як центральним утворенням самосвідомості та рівнем домагань тісно пов’язані соціальні очікування – уява людини про оцінку її особистості оточуючими (Т.Говорун, Л.Пилипенко, В.Бутовська). У зміст даного структурного компонента входять: 1) усвідомлення людиною того, яких форм поведінки очікують від неї інші; 2) усвідомлення людиною можливих реакцій оточуючих на її поведінку; 3) усвідомлення людиною тих вимог, які висувають до неї оточуючі.

Соціальні очікування як важливий компонент національної самосвідомості, виступають психологічним механізмом безпосереднього зв’язку індивідуального в людині з соціальним та сприяють соціалізації індивіда в цілому. Оптимізуючи існування певних, притаманних конкретній нації рис, вони забезпечують тим самим безперервність функціонування національного характеру, допомагають особистості у засвоєнні моральних норм та духовних цінностей, вироблених даною нацією впродовж її існування.

Образ “Я” як фактор формування самосвідомості тісно пов’язаний з даними компонентами. Це результат самопізнання, що виражається в узагальненому понятті людини про себе; це той показник самосвідомості, що репрезентує найбільш зріле усвідомлення людиною сутності своєї особистості. Тому образ “Я” варто розглядати як результат апробації людиною своїх самооцінок, домагань, соціально-психологічних очікувань в процесі життєдіяльності. Розвинена чуттєвість при цьому служить необхідною основою особистісного переживання світу.

Досліджуючи національну самосвідомість, доцільно звернути увагу на аналіз сфер її прояву. Оскільки самосвідомість, як і свідомість, має три форми прояву: емоційну, пізнавальну і вольову, - ми, спираючись на дослідження Н.Черниша, Ю.Васильєвої, О.Голяки, виділяємо такі сфери прояву національної самосвідомості: інтелектуальну, чуттєво-емоційну та дієво-вольову.

Інтелектуальна сфера національної самосвідомості включає в себе систематизовані наукові погляди та теоретичні знання, які складають основу наукового світогляду; сукупність моральних норм та принципів, що визначають поведінку особистості та утворюють для неї певні духовні орієнтири. Дана сфера об’єднує в собі знання про свою націю, про її історію, моральні та духовні цінності. На рівні цієї сфери функціонують процеси самопізнання, самоаналізу, самооцінки,

уявлення про себе. Відповідно до обраного аспекту дослідження в зміст інтелектуальної сфери входять також знання про національне мистецтво, зокрема, музичне, різновиди його жанрів, знання про життя та творчість композиторів України тощо.

До чуттєво-емоційної сфери відносяться взаємодія емоцій і вищих соціальних почуттів у їхній єдності і цілісності, емоційно-оцінне ставлення до національних проблем, відчуття своєї приналежності до певної національної спільноти та емоційне переживання цього відчуття. У зміст чуттєво-емоційної сфери входить також емоційне ставлення людини до себе – те, що людина переживає в результаті порівнювання себе з іншими людьми, що її оточують, або з тим ідеалом, до якого вона прагне. Згідно з обраним нами аспектом дослідження, до нього входять: емоційно-оцінне ставлення до мистецтва; емоційні переживання, пов'язані із спілкуванням з прекрасним; осмислення почуттів, викликаних музикою свого народу; усвідомлення себе членом нації через сприйняття національного музичного мистецтва.

У зміст дієво-вольової сфери входять соціальні установки, воля, бажання та готовність суб'єкта діяти у відповідності з національними інтересами, на благо своєї нації. На рівні даної сфери відбувається свідоме регулювання власних дій, вчинків та ставлення особистості до членів своєї нації, інших націй та до себе самої.

Дана класифікація сфер прояву національної самосвідомості співвідноситься з її структурними компонентами, функціонування яких характеризується варіативністю поєднання на рівні кожної сфери.

Шляхом здійснення особою актів самопізнання, самовідношення та саморегуляції поведінки стосовно вимог своєї нації національна самосвідомість виступає як єдине ціле, що поєднує в собі в певних співвідношеннях всі три вище названі сфери. Отже, національна самосвідомість – це суб'єктивне усвідомлення та оцінювання людиною самої себе як представника своєї нації, суб'єкта історичної творчості, носія певних матеріальних та духовних цінностей даної конкретної нації. Національна самосвідомість допомагає особистості відчутти та досягнути свою єдність із рештою членів своєї нації, спонукає її до захисту національних інтересів, до самовираження та самоствердження через реалізацію національної ідеї; стимулює інтерес до історії свого народу, його мови, літератури та мистецтва, суспільної думки.

Розвиток самосвідомості є найголовнішим процесом у підлітковому віці, на що неодноразово вказували у своїх працях Л.Виготський, Л.Божович, С.Рубінштейн, І.Кон, М.Боришевський, С.Карпенчук та ін. Підліток розкриває себе для себе, і оскільки його світогляд, погляди, переконання досить нестійкі й можуть змінюватися, формування національної самосвідомості в цьому віці є однією з найбільш актуальних проблем у системі національного виховання. Отримуючи здатність заглиблюватися в себе, в свої переживання, підліток ніби заново відкриває для себе цілий світ емоцій, можливість з позицій прекрасного оцінювати природу рідного

краю, поетичне слово, звуки музики. Саме тому в розвитку самосвідомості необхідним механізмом виступає естетична свідомість.

Естетична свідомість як складне системне утворення керує естетичними проявами школярів і складається з естетичного ідеалу, естетичних переживань, естетичних оцінок. Важлива складова естетичної свідомості - естетичний ідеал - перебуває в діалектичній єдності з такими структурними компонентами національної самосвідомості як рівень домагань та соціальні очікування, оскільки естетичний ідеал як уявлення особистості про прекрасне в суспільстві, в природі, в мистецтві і в самій людині постійно спонукає її до самовдосконалення, підвищує рівень домагань особистості та коригує соціальні очікування, змінюючи уявлення про належне в самій людині та її оточенні. Естетична оцінка як форма прояву естетичної цінності тісно пов'язана з самооцінкою, оскільки основу і естетичної оцінки і самооцінки складають оцінні судження особистості, тобто естетичне оцінювання носить суб'єктивний характер. Естетичні почуття, завдяки педагогічному впливові, поступово перетворюються в стійке емоційне ставлення, входять в характеристику особистості. Отже, процес формування національної самосвідомості особистості детермінований рівнем її естетичної свідомості. Тому доцільним напрямком нашого дослідження є розширення сфери естетичної свідомості підлітка засобами національного музичного мистецтва та формування на цій основі його національної самосвідомості.

Музиці як провідному предмету естетичного циклу належить одне із визначальних місць в процесі формування естетичної свідомості школярів (Д.Кабалевський, О.Апраксина, А.Болгарський, Л.Коваль, О.Рудницька, О.Ростовський та ін). Розширюючи на уроках музики сферу естетичної свідомості учнів засобами національного музичного мистецтва за рахунок нових знань про невідомих композиторів, історичне тло їхньої творчості, спонукання до самостійного оцінювання та посилюючи аналіз їхніх творів, ми впливали тим самим на процес формування національної самосвідомості підлітків. Національне музичне мистецтво володіє потужним емоційним зарядом, сприяє входженню у стан співпереживання (музична емпатія) зображеним у творах героям, подіям, що в свою чергу породжує і співпереживання суспільному вирішенню поставлених композитором, автором текстів національних проблем (Л.Коваль, Г.Падалка). Оптимізація механізму емпатії посилює ідентифікаційні зв'язки підлітка із власним народом, доля якого завдяки музичному мистецтву включається в коло особистісних інтересів підлітка-слухача, стає для нього предметом осмислення і вболівання. Сам процес ідентифікації відбувається за рахунок відповідності внутрішнього світу особистості з ментально-психологічними нормами самого суспільства.

На основі аналізу наукових праць з проблеми національної самосвідомості і відповідно до визначеної нами структури національної самосвідомості та її взаємозв'язку з естетичною свідомістю експериментальна робота з підлітками була спрямована на: а) розвиток ідентифікації; в)

оптимізацію механізму емпатії (як шляхом сприйняття музичних творів, так і через ознайомлення учнів з життям і творчістю композитора); в) розвиток здатності підлітків оцінювати музичний твір та своє враження від почутого (естетична оцінка, самооцінювання). Врахування цих аспектів зумовлено тим, що почуття національної ідентичності є основою формування національної самосвідомості і полягає у порівнянні та ототожненні підлітком себе з іншими представниками нації, виявленні спільних та відмінних з ними рис, усвідомленні своєї групової приналежності, визнанні за іншими, як і за собою, рівних прав та обов'язків, що веде до відповідних соціальних установок (зв'язок з самооцінкою, рівнем домагань, соціальними очікуваннями). Включення в роботу механізму емпатії набуває особливого значення в процесі формування основних структурних компонентів національної самосвідомості, оскільки емпатія – це сутнісна характеристика людини як соціальної істоти, якій важливо усвідомлювати хто вона така (активізація самооцінки), якої думки про неї оточуючі (соціальні очікування), крім того, емпатія у поєднанні з ідентифікацією бере активну участь у кристалізації ідеалу підлітка та впливає на рівень його домагань.

У другому розділі “Дослідно-експериментальна робота з формування національної самосвідомості” викладено перебіг констатуючого та формуючого експериментів, обґрунтовано методику пофазового формування національної самосвідомості підлітків засобами музики західноукраїнських композиторів XIX – початку XX століття, висвітлено результати експериментальної роботи.

З метою визначення реального рівня сформованості національної самосвідомості підлітків був проведений констатуючий експеримент. Аналіз структурних компонентів та сфер прояву національної самосвідомості дозволив нам визначити критерії сформованості національної самосвідомості: 1) поінформованість підлітків стосовно історичного минулого свого народу, ступінь інтересу до нього, а звідси сформованість почуття гордості за свою націю, за приналежність до неї; 2) поінформованість щодо національної культури, звичаїв і традицій свого народу, повага та бережливе ставлення до національного мистецтва; 3) здатність бачити та відчувати красу природи рідного краю й отримувати естетичне задоволення від спілкування з нею; 4) здатність до емоційно-оцінного переживання національного музичного мистецтва та спроможність на цій основі до емпатії та ідентифікації з оспіваним у творі ліричним героєм, особистістю композитора, народом; 5) ступінь володіння рідною мовою, любов та пошана до неї; 6) наявність ініціативи, бажання самореалізації на уроках музики та у громадському житті школи. Перший етап констатуючого експерименту передбачав вивчення міри використання вчителями на уроках музики творчості західноукраїнських композиторів XIX - поч. XX ст.; виявлення ступеня обізнаності підлітків з національною культурою, мистецтвом і зокрема музикою, їх ставлення до рідної мови, ставлення до своєї національної приналежності та до представників інших національностей, рівня

поінформованості щодо особливостей українського національного характеру. Анкетування вчителів музики, спостереження уроків музики, контент-аналіз програмного забезпечення засвідчили, що сьогодні назріла потреба у створенні таких їх навчальних варіантів, де б повною мірою розглядалася спадщина західноукраїнських композиторів ХІХ- поч. ХХ ст., особливо саме в цьому регіоні. Аналіз відповідей на запитання анкети, бесіди з учнями на уроках дозволяють відмітити, що незважаючи на відносну поінформованість підлітків про національну культуру та мистецтво, їхня обізнаність із західноукраїнським музичним мистецтвом носить поверхневий та виключно фрагментарний характер. Однак варто відмітити позитивні результати, викликані загальною тенденцією до національної орієнтації навчально-виховного процесу в школі (володіння рідною мовою, ставлення підлітків до своєї нації та до представників інших національностей).

В процесі другого етапу експериментальної роботи визначалася міра поінформованості підлітків стосовно історичного минулого свого народу, його культури, звичаїв і традицій; з'ясовувалось ставлення школярів до природи рідного краю, ступінь емоційно-оцінного переживання національного музичного мистецтва.

В межах експерименту нами було апробовано сприйняття підлітками ряду творів західноукраїнський композиторів, підібраних згідно з основними показниками критеріїв сформованості національної самосвідомості (“Лічу в неволі” муз. Д.Січинського, сл.Т.Шевченка; “Пісня рільника” муз.і сл.С.Воробкевича; “За рідний край” муз.М.Гайворонського, сл.Р.Купчинського; “Радуйтеся, всі люди” обр.Д.Січинського; “Несися, мій смутку” муз. і сл. Л.Лепкого тощо). Перед учнями, відповідно до прослуханого твору, ставились завдання детально описати почуття, викликані прослуханою музикою; прокоментувати вчинки героя; спробувати уявити себе на місці зображених у творі подій; обґрунтувати своє ставлення до творів національного музичного мистецтва, до природи рідного краю; розповісти, що їм відомо про події, відображені в піснях; визначити, до якого свята відноситься прослухана пісня, і чим характеризується це свято. В результаті спостережень за навчально-виховною діяльністю підлітків відповідно до визначених критеріїв було виділено три рівні сформованості національної самосвідомості: високий, середній та низький. Оцінювання здійснювалось за трибальною системою згідно з трьома рівнями. Їх діагностування проводилось шляхом лабораторного експерименту (аналіз письмових відповідей підлітків, індивідуальних бесід, ознайомлення із зібраними завчасно відомостями про учнів). Методом експертних оцінок вчителів музики та діагностичних завдань проведене дослідження дозволило встановити реальний стан сформованості національної самосвідомості по показниках визначених критеріїв.

В результаті констатуючого експерименту було встановлено, що не всі із задіяних в експерименті підлітків здатні до ідентифікації з оспіваними у творах героями (діагностика по показниках рівня самооцінки, здатності до творчого сприймання музичного твору через

ототожнення себе з героєм та оспіваними подіями (емпатія, ідентифікація)). Аналіз учнівських відповідей дозволив прослідкувати пряму залежність між розвитком у підлітків уяви, уваги, образного мислення та їхнім загальним естетичним розвитком. Учні, котрі займаються музикою, танцями, образотворчим та прикладним мистецтвом в позаурочний час, володіють більш розвиненими даними якостями, ніж ті, які не залучені до естетичної діяльності.

Загалом, виходячи із практично визначених критеріїв сформованості національної самосвідомості, шляхом узагальнення отриманих даних про початкові рівні сформованості показників, їх підсумовування та із врахуванням процентного співвідношення, нами було встановлено, що у більшості підлітків загальноосвітніх шкіл переважає середній рівень сформованості національної самосвідомості (48,47%). Для підлітків цього рівня характерним є те, що уява в них розвинена недостатньо, не завжди можуть дати обґрунтовану оцінку своїм почуттям, вчинкам героя; учні не завжди здатні цілісно сприймати музичний твір та усвідомлювати його естетичну цінність; запропонований музичний твір не завжди викликає в них емоційні переживання; естетичне ставлення до творів національного музичного мистецтва вибіркове; оскільки увага і спостережливість розвинуті недостатньо, школярі не завжди можуть помітити прекрасне в явищах природи, хоча люблять її; інколи беруть участь у громадському житті школи; не виявляють стійкого інтересу до історії свого народу; знайомі з окремими звичаями і традиціями, однак інтерес до них не сталий; люблять рідну мову; здатні відчувати гордість за духовні здобутки свого народу.

Учні з високим рівнем сформованості національної самосвідомості (22,7%) характеризуються тим, що мають добре розвинену уяву (легко входячи в конкретну ситуацію дають обґрунтовану оцінку своїм почуттям, вчинкам героя, коментують їх); здатні цілісно сприймати та емоційно переживати музичний твір, усвідомлювати його значення; мають добре розвинене образне мислення; демонструють естетичне ставлення до творів національного музичного мистецтва в межах вікових особливостей; маючи добре розвинену увагу та спостережливість, здатні помітити прекрасне в явищах природи; естетично сприймають природу рідного краю; беруть участь у громадському житті школи, виявляють прагнення діяти на благо свого народу; цікавляться історією свого народу; знайомі із звичаями та традиціями рідного краю, проявляють до них живий інтерес; люблять рідну мову та послуговуються нею в повсякденному житті; відчують гордість за свій край, за народ, що його населяє, його духовні здобутки.

Для респондентів з низьким рівнем сформованості національної самосвідомості (28,83%) характерно те, що; творче сприйняття та уява в них розвинені слабо, внаслідок чого учні рідко здатні уявити себе на місці героя, зрозуміти характер подій; їх ставлення до національного мистецтва індиферентне; відсутня здатність цілісного сприймання музичного твору. В процесі спілкування з національним музичним мистецтвом підлітки цього рівня займають егоїстичну

позицію щодо сприйнятої музики (навіть не усвідомлюють, що перебувають в ситуації спілкування з музичним твором, весь контакт з музичним мистецтвом обмежується лише ситуативними власними реакціями), або ставлення до національного мистецтва суто споживацьке, як до засобу для розваг, при цьому їхні емоційні переживання характеризуються одноманітністю (радість, ритмове наслідування, сторонні емоційні стани тощо). На тлі слабо розвинених уваги і спостережливості ставлення до рідного краю у школярів невизначене. Учні цього рівня не беруть участі у громадському житті школи; історія свого народу не викликає в них інтересу; знайомі з деякими народними звичаями та традиціями, однак не знають і не розуміють їх історичного значення; погано володіють рідною мовою; спілкування з національним мистецтвом практично ніколи не викликає емоційного відгуку.

Констатуючі зрізи, зроблені в двох західноукраїнських областях, показали, що однією з причин неадекватного ставлення дітей до національного мистецтва є недосконале програмне забезпечення. Втілення в педагогічний процес творчої спадщини композиторів західноукраїнського регіону відбувається здебільшого з власної ініціативи вчителів музики. Крім того, варто відмітити, що обраний вчителями напрямок допомагає висвітлювати західноукраїнське музичне мистецтво однобоко - виключно через жанр стрілецької пісні. Такий підхід шкодить сприйняттю та усвідомленню українського мистецтва як єдиного цілого, може викликати негативне ставлення до інших творів як української музики взагалі, так і музики західноукраїнських композиторів обраної доби, що, в свою чергу, ускладнює процес формування національної самосвідомості.

Мета формуючого експерименту полягала у розробці та експериментальній перевірці методики формування національної самосвідомості підлітків засобами західноукраїнського музичного мистецтва XIX – поч. XX століття. Розроблена нами методика була розрахована на учнів старших класів загальноосвітньої школи і передбачала розвиток основних структурних компонентів та сфер прояву національної самосвідомості підлітків шляхом сприйняття національного музичного мистецтва

Розроблена нами методика включала три основних фази педагогічної роботи. Їх послідовність зумовлена ієрархією сприйняття та осмислення образно-емоційного змісту музики та ґрунтується на принципах природовідповідності та культуровідповідності: I фаза – “Рідний край, краса його природи. Духовні скарби рідної землі”; II фаза – “Композитор. Людина. Митець”; III фаза – “Мій народ. Його славне минуле”.

Для отримання точних даних стосовно пофазової динаміки формування національної самосвідомості підлітків нами перед проведенням формуючого експерименту в контрольних і експериментальних групах було зроблено додатковий діагностичний контрольний зріз. Аналіз отриманих результатів не виявив помітних змін у групах в рівневому співвідношенні у порівнянні із

констатує експериментом. Це дало нам ще один вихідний матеріал для кінцевого порівняльного аналізу.

Перша фаза формуючого експерименту “Рідний край. Краса його природи. Духовні скарби рідної землі” була націлена на вироблення у підлітків засобами музичного мистецтва ціннісного ставлення до природи рідного краю, до його культури, звичаїв та традицій свого народу (“Маєва нічка” муз. і сл.Л.Лепкого; “Чом, чом, земле моя” муз.Д.Січинського, сл.К.Малицької; “Гей, хлопці, дівчата” муз. і сл.С.Воробкевича; “Плес” муз.М.Гайворонського; “Палай, палай, Купалонку наш” муз. А.Вахнянина тощо). Підводячи учнів до сприйняття музичного твору, ми для підсилення естетичного почуття використовували метод зіставлення поетичного слова, живопису, музики з картинами живої природи. На даній фазі, як і на наступних, використовувався метод поєднання музикознавчого та художньо-педагогічного аналізу творів, проводився аналіз поетичного тексту з урахуванням регіональних мовних особливостей. Спираючись на образну пам’ять підлітків та на їх уяву, ми методом спостереження за розгортанням художнього матеріалу музичної тканини залучали учнів до “діалогу” з музикою та до її оцінювання. Шляхом оцінювання розвивався як досвід емоційного сприйняття музики, смаки та судження підлітка, так і естетичне ставлення його до природи, звичаїв та традицій рідного народу. Перша фаза передбачала розширення інтелектуальної, чуттєво-емоційної, дієво-вольової сфер та була спрямована на розвиток структурних компонентів національної самосвідомості.

Мета другої фази формуючого експерименту “Композитор. Людина. Митець.” полягала у розвитку в учнів емоційно-оцінного переживання національного музичного мистецтва та їх здатності до емпатії та ідентифікації через ознайомлення учнів з життям і творчістю композитора. На цій фазі найбільш ефективними були урок-лекція і рольовий урок, присвячений творчості окремого композитора. Основне завдання уроку полягало в тому, щоб підліток, “увійшовши” в певну життєву ситуацію (самоототожнення, емпатія, ідентифікація),- спробував описати свої враження, почуття (самоаналіз, самооцінка, рефлексія), віднайти свій варіант дії; після прослуховування музики – дати оцінку своїм музичним враженням, характеризуючи власні почуття, думки, поведінку. Після кожного уроку-лекції ми методом усних та письмових “вражень”, намагались виявити схожість та розбіжність уявлень підлітків, напрям пошуків кожним учнем інтонацій, співзвучних його внутрішньому світові.

Важливим в процесі сприйняття підлітками нового матеріалу та виникнення у них на цій основі відповідного емоційного відгуку було врахування фактору “близькості”, “рідного”, “свого” (місце народження автора; використання М.Вербицьким у своїх симфоніях коломийкових наспівів “Alla Kolomyjka”; оспівування рідного краю С.Воробкевич – “Над Прутом у лузі”; Л.Лепкий – “Гей там, у Вільхівці” тощо). Знайомлячи учнів з життям та творчістю західноукраїнських композиторів та представляючи їх як борців за волю та незалежність України, вірних синів свого народу, ми на

рівні чуттєво-емоційної та дієво-вольової сфери впливали на формування їх національної самосвідомості. Усвідомлюючи та емоційно переживаючи єдність своїх почуттів з почуттями митця, підліток, тим самим, прагне бути схожим на нього. У нього виробляються установки діяти згідно з ідеалом на благо рідного народу.

На третій, останній фазі формуючого експерименту – “Мій народ. Його славне минуле” ставилось завдання при ознайомленні школярів із творами західноукраїнських композиторів, в яких оспівується героїчне минуле нашого народу, активізувати їх інтерес до історії свого народу та стимулювати на цій основі почуття гордості за свою націю, за приналежність до неї.

Враховуючи властиве підлітковому віку прагнення до самоствердження, в ході бесід та розповідей про музику практикувались короткі. доповіді самих учнів. Як і на попередніх фазах роботи, тут був застосований метод уявного входження в образ. Підлітки ідентифікують себе з тими людьми-образами, котрі чимось найбільше вразили їх уяву. Вони намагаються перейняти їх спосіб дії, емоційну реакцію, оцінку тощо. Уявне входження через художнє слово, пісню, кінематограф у світ історичних подій, своєрідне “примірювання” на себе образу допомагає учням зв’язати у своїй свідомості минуле і сучасне, вселяє в їхні серця віру в свою націю та гордість за неї. Подібне рефлексивне сприйняття музичного твору позитивно впливає на рівень домагань підлітка, на вибір особисто значимої мети, допомагає у формуванні його адекватних соціальних очікувань, збагачує Я-образ, тобто сприяє розвитку структурних компонентів самосвідомості..

Враховуючи знання підлітків з історії, ми методом розкриття конкретних щодо пісні історичних фактів, допомагали учням усвідомити оспівані у творі події та поєднати їх із загальною хронологією минулого України.

Порівняльний аналіз контрольних зрізів на початку і по завершенні формуючого експерименту показав якісне зростання рівня всіх компонентів національної самосвідомості підлітків експериментальних груп (табл.1).

Таблиця 1

Динаміка зміни рівнів сформованості національної самосвідомості підлітків (%)

Рівень	Високий	Середній	Низький
/			

Група	Початк. зріз	Кінц. зріз	Початк. зріз	Кінц. зріз	Початк. зріз	Кінц. зріз
Експериментальна	21,4	44,6	50	42,8	28,6	12,6
Контрольна	24,1	27,8	48,1	50	27,8	22,2

Зіставлення результатів початкового і кінцевого зрізів в експериментальних групах дозволяє прослідкувати в кінцевій фазі значне збільшення кількості підлітків з високим рівнем сформованості національної самосвідомості (з 21,4% до 44,6%) за рахунок їх переходу із середнього (з 50% до 42,8%). У контрольних групах помітного збільшення кількості підлітків високого рівня не виявлено (з 24,1% до 27,8%). Також за час формуючого експерименту у контрольних групах значна частина підлітків залишилась на середньому та низькому рівнях (відповідно 50% та 22,2%), а в експериментальних групах показники низького рівня знизилися з 28,6% до 12,5%.

Експериментальна робота дозволила визначити сукупність педагогічних умов, що забезпечують ефективність формування національної самосвідомості підлітків на уроках музики засобами національного музичного мистецтва, а саме: застосування принципу історизму в процесі ознайомлення підлітків з творчістю західноукраїнських композиторів; використання інших видів мистецтв в процесі формування національної самосвідомості підлітків; подання аналізу музичного доробку західноукраїнських композиторів на широкому культурно-історичному тлі з урахуванням звичаїв та традицій; врахування виховного потенціалу рідної мови (мова у вокально-хоровій спадщині композиторів) з акцентуванням на її багатстві, образності, милозвучності та регіональних особливостях; використання на уроках музики міжпредметних зв'язків.

Аналіз отриманих даних в експериментальних і контрольних групах підтвердив правомірність висунутої гіпотези: формуючи в учнів емоційно-ціннісне ставлення до творчості маловідомих композиторів західноукраїнського регіону та розширюючи таким чином їхню естетичну свідомість, ми впливатимемо тим самим на формування національної самосвідомості підлітків. Різниця у сумі балів на користь експериментальних груп переконує в ефективності розробленої методики.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та подано нове вирішення наукової проблеми формування національної самосвідомості підлітків на уроках музики в загальноосвітній школі, що знайшло відображення у теоретичному обґрунтуванні змісту і структури національної

самосвідомості та експериментальній перевірці методики формування національної самосвідомості підлітків засобами творчої спадщини західноукраїнських композиторів XIX поч. XX ст.

1. Формування національної самосвідомості підростаючого покоління є однією з найактуальніших проблем в сучасній системі національного виховання. Її успішне вирішення зумовлює пошук як новітніх технологій в галузі теорії і методики навчання, так і відродження та творче переосмислення багатого досвіду попередніх поколінь.

2. На основі узагальнення результатів теоретичного аналізу встановлено, що національна самосвідомість це суб'єктивне усвідомлення та оцінювання людиною самої себе як представника своєї нації, суб'єкта історичної творчості, носія певних матеріальних та духовних цінностей даної конкретної нації. Національна самосвідомість допомагає особистості відчутти та досягнути свою єдність із рештою членів своєї нації, спонукає її до захисту національних інтересів, до самовираження та самоствердження через реалізацію національної ідеї; стимулює інтерес до історії свого народу, його мови, літератури та мистецтва, суспільної думки. Підґрунтям національної самосвідомості є здатність особистості ідентифікувати себе з представниками своєї нації. В дисертації визначено, що національна самосвідомість включає такі компоненти: самооцінку, рівень домагань та соціальні очікування. Образ "Я" як фактор формування самосвідомості, що репрезентує найбільш зріле усвідомлення людиною сутності своєї особистості, тісно пов'язаний з даними структурними компонентами. Сферами прояву національної самосвідомості виступають інтелектуальна, в зміст якої входять знання про національне мистецтво, зокрема, музичне, різновиди його жанрів, знання про життя та творчість композиторів України тощо; чуттєво-емоційна, яка характеризується емоційно-оцінним ставленням до мистецтва, емоційними переживаннями, пов'язаними із спілкуванням з прекрасним, осмисленням почуттів, викликаних музикою свого народу, усвідомленням себе членом нації через сприйняття національного музичного мистецтва; дієво-вольова, на рівні якої відбувається цілеспрямоване регулювання власних дій, вчинків і ставлення особистості до членів своєї нації, інших націй та до самої себе. Дана класифікація сфер прояву національної самосвідомості співвідноситься з її структурними компонентами, функціонування яких характеризується варіативністю поєднання на рівні кожної сфери.

3. На основі матеріалів дослідження доведено, що процес формування національної самосвідомості особистості значною мірою може бути детермінований її естетичною свідомістю, а основні складові естетичної свідомості – естетичний ідеал, естетична оцінка, естетичні почуття – перебувають в діалектичній єдності із структурними компонентами національної самосвідомості.

4. Цілеспрямоване формування національної самосвідомості підлітків відбувається в атмосфері національної самоідентифікації і ґрунтується на виробленні в учнів у процесі їхньої

естетичної діяльності емоційно-оцінного ставлення до творчості маловідомих та раніше заборонених композиторів західноукраїнського регіону.

5. У дисертації з'ясовано національний зміст творчого доробку західноукраїнських композиторів кінця XIX – поч. XX століття, який містить у собі високий виховний потенціал, але в умовах тоталітарного режиму був свідомо замовчуваний і не досліджуваний.

6. Аналіз структурних компонентів та сфер прояву національної самосвідомості дозволив нам визначити критерії її сформованості, які відображають інтерес підлітків до свого історичного минулого, переживання почуття гордості за свою націю; поінформованість учнів стосовно національної культури, звичаїв та традицій народу; характер емоційно-оцінного переживання національного мистецтва; бажання самореалізації на уроках музики та у громадському житті школи а також рівень володіння рідною мовою та прагнення до послуговування нею в повсякденному житті. Відповідно до визначених критеріїв було виділено три рівні сформованості національної самосвідомості. Шляхом експерименту встановлено, що серед учнів переважає середній рівень сформованості досліджуваного феномену (48,47 %).

7. В дисертації представлено розроблену та експериментально перевірену методику формування національної самосвідомості підлітків засобами творчості західноукраїнських композиторів XIX – поч. XX ст. В її основу покладено принцип культуровідповідності та природовідповідності. Перша фаза формуючого експерименту “Рідний край. Краса його природи. Духовні скарби рідної землі” була націлена на вироблення у підлітків засобами музичного мистецтва ціннісного ставлення до природи рідного краю, до його культури, звичаїв та традицій свого народу. Вона передбачала розширення інтелектуальної, чуттєво-емоційної, дієво-вольової сфер та була спрямована на розвиток структурних компонентів національної самосвідомості. Мета другої фази формуючого експерименту “Композитор. Людина. Митець.” полягала у розвитку в учнів емоційно-оцінного переживання національного музичного мистецтва та їх здатності до емпатії та ідентифікації з оспіваним у творі ліричним героєм, особистістю композитора, народом, через ознайомлення учнів з життям і творчістю композитора. На цій фазі найбільш ефективними були урок-лекція і рольовий урок, присвячений творчості окремого композитора. На третій, останній фазі формуючого експерименту – “Мій народ. Його славне минуле” - ставилось завдання при ознайомленні із творами західноукраїнських композиторів, в яких оспівується героїчне минуле нашого народу, активізувати інтерес школярів до історії свого народу та стимулювати на цій основі почуття гордості за свою націю, за приналежність до неї.

8. Експериментально доведено, що ефективність процесу формування національної самосвідомості підлітків засобами творчості західноукраїнських композиторів XIX - поч. XX ст. забезпечується за таких умов: ознайомлення підлітків з творчістю західноукраїнських композиторів має проводитися за принципом історизму; в роботі варто враховувати зв'язки з іншими видами

мистецтва; аналіз музичного доробку слід подавати на широкому культурно-історичному тлі з урахуванням народних звичаїв та традицій; в роботі доцільно враховувати виховний потенціал рідної мови (мова у вокально-хоровій спадщині композиторів), акцентуючи при цьому на її багатстві, образності, милозвучності та регіональних особливостях; в навчальному процесі бажано використовувати міжпредметні зв'язки.

9. Дисертаційне дослідження довело можливість успішного формування національної самосвідомості підлітків на уроках музики в загальноосвітній школі засобами творчої спадщини західноукраїнських композиторів ХІХ- поч. ХХ ст. Експериментально підтверджено, що музика, зокрема, того регіону, де проживають учні, розширюючи сферу естетичної свідомості та будучи потужним механізмом співпереживання, здатна виступати одним із дієвих засобів у справі формування національної самосвідомості підлітка. Використання музики, її здатності активізувати людські емоції в процесі узагальнення понять національного менталітету, національного характеру тощо відіграє роль соціально-психологічної та педагогічної основи виховання. Усвідомлення і переживання змісту музичних образів дозволяє глибше сприймати особливості культури своєї нації, її духовні цінності та ідеали.

В цілому дослідження підтвердило, що запропонована методика здатна виступати міцним підґрунтям в процесі вивчення учнями здобутків національного мистецтва, слугує підвалиною формування національної самосвідомості в системі сучасної освіти.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів визначеної проблеми. Ґрунтовної розробки потребують питання впливу інших видів мистецтва на формування національної самосвідомості особистості, ролі сучасної естрадної музики в процесі формування національної самосвідомості, виявлення специфічних рис досліджуваного феномена у дітей різних вікових груп.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Єгорова І.В. Формування національної самосвідомості підлітків засобами національного музичного мистецтва // Соціалізація особистості: Зб.наук.праць / За заг. ред. А.Й.Капської. - К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 1999. – С. 23-35.
2. Єгорова І.В. Вивчення творчості Дениса Січинського в школі // Мистецтво та освіта – 1998. - №4. – С. 7-10; 27-30.
3. Єгорова І.В. Роль Західної України в процесі національного відродження // Наука і сучасність: Зб.наук.праць: НПУ ім. М.П. Драгоманова. - К.: Логос, 1999. – Вип. 2. - Ч.4. – С. 30-38.
4. Єгорова І.В. Структура та зміст національної самосвідомості як соціального та психолого-педагогічного явища // Наука і сучасність: Зб.наук.праць: НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К.: Логос, 2002. - -Т. XXXII. – С. 56-63.

5. Єгорова І.В. Становлення системи національного виховання на Західній Україні (друга пол. XIX - поч. XX століття) // Освіта й виховання в Польщі й Україні (XIX – XX ст.): Матеріали Міжнар. науково-практичної конференції / Упоряд. і заг. ред. Є.І.Коваленко. – Ніжин: НДПУ, 1998. - Ч.1. – С. 246-251.
6. Єгорова І.В. Управління процесом формування національної самосвідомості на уроках музики в сучасних умовах // Управління національною освітою в умовах становлення і розвитку української державності: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. - К.: МО України, АПН України, ДАККО, ІЗМН, 1998. – С. 137-140.
7. Єгорова І.В. Національна самосвідомість в умовах трансформації суспільства // Післядипломна освіта та управління навчальними закладами в умовах трансформації суспільства: Матеріали звіт. наук. конф. - К.: АПН України, ДАККО, 1999. – С. 320-323.

ЄГОРОВА І.В. Формування національної самосвідомості у підлітків на уроках музики в загальноосвітній школі (на матеріалі творчої спадщини західноукраїнських композиторів XIX – початку XX століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія і методика навчання музики та музичного виховання. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2002.

Дисертація присвячена проблемі формування національної самосвідомості підлітків на уроках музики в загальноосвітній школі як важливої складової в системі сучасної національної освіти. У дослідженні визначено зміст, структурні компоненти та сфери прояву національної самосвідомості. На базі авторської теоретичної концепції про виховний потенціал національної музики визначено критерії діагностики рівнів сформованості національної самосвідомості підлітків; розроблено шляхи її формування у підлітків на уроках музики в загальноосвітній школі; обґрунтовано педагогічні умови та розроблено методику формування національної самосвідомості підлітків на уроках музики засобами західноукраїнської професійної музики XIX – поч. XX століття, де основою педагогічного впливу виступають механізми зв'язку емоційного сприймання, емпатії, національної ідентифікації та естетичного оцінювання.

Ключові слова: національна самосвідомість, структура національної самосвідомості, національне музичне мистецтво, емоційно-оцінне сприйняття, ідентифікація, емпатія.

ЕГОРОВА И.В. Формирование национального самосознания у подростков на уроках музыки в общеобразовательной школе (на материале творческого наследия западно-украинских композиторов XIX – начала XX века). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения музыке и музыкального воспитания. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2002.

Диссертация посвящена проблеме формирования национального самосознания подростков на уроках музыки в общеобразовательной школе как важной составной в системе современного национального образования.

В работе уточнена сущность понятия “национальное самосознание”, раскрыто содержание его структурных компонентов, сфер проявления, уровней сформированности; разработан новый подход в формировании национального самосознания подростков, основу которого составляет утверждение о том, что национальное самосознание тесно связано с эстетическим сознанием и его составными, выявлен педагогический потенциал западно-украинского музыкального искусства XIX –нач. XX века и особенности его реализации в процессе национального воспитания личности (учитывая региональный подход); обоснована методика формирования национального самосознания подростков на уроках музыки средствами западно-украинской профессиональной музыки XIX – нач. XX века, где основой педагогического влияния выступает механизм связи эмоционального восприятия, эмпатии, национальной идентификации и эстетического оценивания. На базе авторской теоретической концепции о воспитательном потенциале западно-украинской музыки исследуемого периода определены критерии и показатели диагностики уровней национального самосознания подростков и разработаны две модели развития национального самосознания – структурно-динамическая и функциональная, которые обеспечивают целостность процесса формирования национального самосознания подростков.

В исследовании раскрывается структура национального самосознания, включающая такие компоненты: самооценка, уровень притязаний, социальные ожидания. Образ “Я” как фактор формирования самосознания представляет собой наиболее зрелое осознание человеком сущности своей личности и тесно связан с вышеуказанными структурными компонентами.

Сферами проявления национального самосознания выступают интеллектуальная, которая включает в себя знания о национальном искусстве, в частности, музыкальном, разновидностях его жанров, знание о жизни и творчестве композиторов Украины и т.д.; чувственно-эмоциональная, для которой характерны эмоционально-оценочное отношение к искусству, эмоциональные переживания, обусловленные общением с прекрасным, осмысление чувств, вызванных музыкой своего народа, осознание себя членом нации путем восприятия национального музыкального искусства; действенно-волевая, на уровне которой происходит целенаправленное регулирование

собственных действий, поступков и отношения личности к членам своей нации, других наций и к себе самой. Данная классификация сфер проявления национального самосознания соотносится с его структурными компонентами, функционирование которых характеризуется вариативностью соединения на уровне каждой из сфер. Таким образом национальное самосознание - это субъективное осознание и оценивание человеком самого себя как представителя нации, субъекта исторического творчества, носителя конкретных материальных и духовных ценностей данной нации. Национальное самосознание помогает личности почувствовать и постичь свою общность с остальными членами своей нации, побуждает её к защите национальных интересов, к самовыражению и самоутверждению путём реализации национальной идеи; стимулирует интерес к истории своего народа, его языка, литературы и искусства, общественного мнения.

Анализ структурных компонентов и сфер проявления национального самосознания позволили определить критерии его сформированности, которые отражают интерес подростков к своему историческому прошлому, переживание чувства гордости за свою нацию, информированность учеников относительно национальной культуры, народных обычаев и традиций, характер эмоционально-оценочного переживания национального искусства и желание самореализации на уроках музыки и в общественной жизни школы, а также уровень владения родным языком, желание пользоваться им в повседневной жизни.

В диссертационном исследовании представлена разработанная и экспериментально проверенная методика формирования национального самосознания подростков средствами творчества малоизвестных и ранее запрещенных композиторов Западной Украины XIX – нач. XX века, которая включала три основных фазы педагогической работы. Их последовательность основана на иерархии восприятия и осмысления образно-эмоционального содержания музыки: I фаза – “Родной край, красота его природы. Духовное достояние родной земли”; II фаза – “Композитор. Человек. Художник”; III фаза – “Мой народ. Его славное прошлое”.

В работе экспериментально доказано, что эффективность процесса формирования национального самосознания подростков на материале творческого наследия западно-украинских композиторов XIX - нач. XX века обеспечивается при таких условиях: ознакомление подростков с творчеством западно-украинских композиторов следует проводить по принципу историзма; в работе целесообразно учитывать связи с другими видами искусства; анализ музыкального наследия необходимо подавать на широком культурно-историческом фоне, учитывая при этом народные обычаи и традиции; в работе целесообразно учитывать воспитательный потенциал родного языка; в учебном процессе желательно использовать межпредметные связи.

Диссертационное исследование доказало возможность успешного формирования национального самосознания подростков на уроках музыки в общеобразовательной школе средствами творческого наследия западно-украинских композиторов XIX – нач. XX века.

Экспериментально подтверждено, что музыка, в частности того региона, где проживают учащиеся, расширяя сферу эстетического сознания и будучи мощным механизмом сопереживания, способна выступать одним из действенных средств в деле формирования национального самосознания подростков.

Ключевые слова: национальное самосознание, структура национального самосознания, национальное музыкальное искусство, эмоционально-оценочное восприятие, идентификация, эмпатия.

YEGOROVA I.V. The formation of the national personal mind realization of the teenagers on the music lessons in the secondary school(on the material of West Ukrainian composers' heritage of the XIX – beginning XX century). - Manuscript.

Thesis for the scientific degree of the candidate of Pedagogical science on the speciality 13.00.02 – theory and methodology of teaching music and musical education. –National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov, Kyiv, 2002.

The thesis deals with the problem of the formation of the national personal mind realization of the teenagers on the music lessons in the secondary school as an important part of the system of the modern national education. In the thesis the concept of the national personal mind realization, its structure and spheres representation are given. According to scientist's theoretical conception about the educational potentiation of national music the diagnostic criteria of the levels of the formation of the national personal mind realization of the teenagers are declaimed; constructed the ways of its formation in the teenagers on the music lessons in the secondary school; determined pedagogical peculiarities and constructed the methodic of the formation of the national mind realization of the teenagers on the music lessons by West Ukrainian professional music of the XIX-beginning XX century, its ways of pedagogical action are represented by the mechanisms of connecting emotional perception, empathy, national identification and esthetical marking.

Key words: the national personal mind realization, the structure of the national personal mind realization, national musical arts, emotional marking perception, identification, empathy.